

Κεφάλαιο 2

ΟΛΟΙ ΜΑΣ ΠΑΙΖΟΥΜΕ ΘΕΑΤΡΟ – ΑΛΙΜΟΝΟ, ΑΝ ΚΑΠΟΙΟΣ ΒΓΕΙ ΑΠΟ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥ!

Ημερολόγιο του εκπαιδευτικού Γιώργου Δημητρίου

Ο Γιώργος Δημητρίου διδάσκει ελληνικά και ιστορία σ' ένα γυμνάσιο μιας μικρής πόλης της Μακεδονίας. Δεν είναι καιρός που πήρε αυτή τη μόνιμη θέση και δεν είναι τόσο εξοικειωμένος με τις σχέσεις στο σχολείο, όπως είναι οι «παλιές καραβάνες». Είναι 28 χρονών, παντρεμένος και έχει μια κόρη δ χρονών.

Δευτέρα, 23.2.19.

– Στις 7:30 μάθημα στην τάξη A1. Στο πρόγραμμα έχει Παπαδιαμάντη. Σύντομα θα πρέπει να κάνουμε ένα πρόχειρο διαγώνισμα. Μίλήσαμε γι' άλλη μια φορά για την οργάνωση της κοινότητας στον Παπαδιαμάντη. Η συζήτηση ήταν δύσκολη. Οι μαθητές βρίσκουν το κείμενο βαρετό, έχουν συνηθίσει σ' άλλα πράγματα, όπως τη «Λάμψη». «Τι δουλειά έχουν αυτές οι αρχαιολογίες» έλεγαν. Το λίγο που συμμετέχουν γίνεται επειδή ξέρουν ότι θα γράφουμε ένα πρόχειρο διαγώνισμα. Μου έσπασαν τα νεύρα για να αποδείξω την επικαιρότητα του Παπαδιαμάντη.

– Στις 8:20 ιστορία στην ίδια τάξη. Σύμφωνα με το πρόγραμμα δίδασκαλίας πρέπει να μιλήσουμε για τη βιομηχανική επανάσταση. Είναι περιέργο πόσο έχουν αλλάξει οι πολιτικές αντιλήψεις των μαθητών. Χωρίς να υπάρξουν πολλές αντιρρήσεις, έρχεται ένας και υποστηρίζει την εξής άποψη: «Πολλοί εργάτες φταίγανε αυτοί οι ίδιοι που δεν περνούσαν καλά. Ήδη από τότε οι εργατικοί κι οι επιμελείς έφταναν ψηλά. Σήμερα όμως, δύοι οι εργάτες περνάνε καλά και οι επιμελείς εξακολουθούν να βρίσκουν καλές θέσεις». Πρέπει να προσέχω, ο πατέρας του είναι δημοτικός σύμβουλος.

Η συζήτηση ήταν αρκετά ζωηρή. Προσανατολίστηκε στη σχέση βιομηχανίας και προβλημάτων των περιβάλλοντος. Γι' αυτό το θέμα κάτι υπάρχει στις εφημε-

ρίδες και στην τηλεόραση. Είναι δύσκολο να κατευθύνει κανείς τη συζήτηση πίσω στη «βιομηχανική επανάσταση» και στις συνέπειες της.

- Στις 9:30 δέχτηκα γονείς. Δύσκολο πρόβλημα. Ο Νικήτας Μ. είναι κακός στα ελληνικά. Κάνει απίστευτα πολλά λάθη. Μιλάω με τη μητέρα του για το πώς μπορεί κανείς να τον βοηθήσει. Ο πατέρας του δουλεύει σ' ένα εργοστάσιο και δε βγάζει πολλά. Εκείνη θέλει παρ' όλα αυτά να πρόσπαθήσει να κάνει ο γιος της ιδιαίτερα. Λεν μπορώ να τον παρακανώ και να τον νοικετώ διαρκώς. Υπάρχουν τόσοι μαθητές στην τάξη.

- Στις 10:05 έχω κανονικά ελεύθερη ώρα. Έπρεπε να πάω στο διευθυντή. Μου ήταν αμέσως σαφές τι ήθελε. Είχα υπογράψει την πρόσκληση για απεργία της ΟΔΜΕ, παρ' όλο που δεν είμαι μέλος. Μου ανακοίνωσε ότι στο συμβούλιο των καθηγητών υπήρχε καλή συνεργασία και αρμονία. Εδώ δεν ήταν συνηθισμένες τέτοιες πρακτικές, όπως αυτές των ριζοσπαστών καθηγητών των «πολυκλαδικών» της Αθήνας. Μου έδωσε τη συμβούλη να είμαι κάπως πιο συγκρατημένος, μια και γνωρίζω τι λένε οι νόμοι και το υπονογείο για την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων.

Θα πρέπει να το καταπιώ. Εδώ δεν υπάρχουν συνάδελφοι με τους οποίους μπορεί να συζητήσει κανείς μια πολιτική για τα συμφέροντα των εκπαιδευτικών. Και πάνω απ' όλα, ο υπουργός Παιδείας απειλεί με περικοπές μισθών. Παρατηρώ στους συναδέλφους ότι με θεωρούν ταραξία.

Εδώ μπορούμε να διακόψουμε την περιγραφή που δίνει ο Γιώργος Δημητρίου για τα προβλήματα της επαγγελματικής του δραστηριότητας και να θέσουμε στους εαυτούς μας το ερώτημα: Πώς θα αντιλαμβανόταν την επαγγελματική του κατάσταση ένας συγκεκριμένος κοινωνιολογικός τρόπος σκέψης, δηλαδή η θεωρία των ρόλων;

Στο θέατρο υπάρχουν πρόσωπα που παριστάνουν άλλα πρόσωπα. Ο ηθοποιός Παπακωνσταντίνου παίζει σήμερα στο θέατρο το Γουλιέλμο Τέλλο. Παίζει ένα όρλο. «Ηθοποιός» είναι η θέση την οποία πληρεί λιγότερο ή περισσότερο καλά στο σύστημα των επαγγελμάτων της κοινωνίας μας και ο «Γουλιέλμος Τέλλος» είναι ο ρόλος που παίζει στο θέατρο. (Η θέση και ο ρόλος διακρίνονται από μερικούς θεωρητικούς των ρόλων με τον εξής τρόπο: Η «θέση» είναι κατά κάποιον τρόπο η στατική όψη ενός ρόλου, μια τοποθέτηση στο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων. Ο «ρόλος» είναι η δυναμική πλευρά του ίδιου φαινόμενου, είτε η δέσμη των προσδοκιών που

απευθύνονται στην πραγματική συμπεριφορά αυτών που παιζουν τους ρόλους σε μια θέση είτε το καθεαυτό «δυναμικό» παιξιμο των ρόλων.)

Ο Γιώργος Δημητρίου έχει φυσικά και αυτός μια θέση στο σύστημα των επαγγελμάτων: εκείνη του καθηγητή ελληνικών και ιστορίας. Μια θέση, θα μας πει ο θεωρητικός των ρόλων, είναι ένα σημείο στο σύστημα των διαφόρων καθηκόντων που μπορεί να αναλάβει ένα μεμονωμένο άτομο σε μια κοινωνία. Είναι αυτονότητα ότι δεν υπάρχουν μόνο επαγγελματικές θέσεις, αλλά και η θέση της μητέρας στην οικογένεια, του προεδρού στη σκακιστική λέσχη κτλ. Μια θέση είναι λοιπόν ταυτόχρονα ένα σημείο στο σύστημα των καθηκόντων και δραστηριοτήτων μιας κοινωνίας, που μπορεί να πληρωθεί από διαφορετικά υποκείμενα.

Οι κοινωνιολόγοι, για τους οποίους μόλις τώρα μιλούσαμε, έχουν την άποψη ότι όλοι μιας παιζουμε θέατρο. Πράγμα που σημαίνει ότι και στην πραγματική ζωή αναλαμβάνουμε σε συγκεκριμένες και εντελώς διαφορετικές θέσεις τους αντίστοιχους ρόλους. Ποιος γράφει το σενάριο;

Όταν ο Γιώργος Δημητρίου υποδύεται το ρόλο του καθηγητή, τότε έχει συγκεκριμένα δικαιώματα και καθήκοντα. Σε αντίθεση με έναν εργάτη, δεν υποχρεώνεται να είναι πάντα κάθε απόγευμα στη θέση εργασίας του. Το καθήκον του είναι να μάθει στα παιδιά ελληνικά και ιστορία. Όταν παιζει ένα ρόλο στην κοινωνική ζωή, όταν αναλαμβάνει τον επαγγελματικό ρόλο του καθηγητή, τότε κάνει περισσότερο ή λιγότερο ευρεία χρήση των δικαιωμάτων του, αναλαμβάνει με περισσότερη ή λιγότερη φροντίδα τα καθήκοντά του – και παιζει το ρόλο του υπό την επίβλεψη πλήθους σκηνοθετών. Ο θεωρητικός των ρόλων τους ονομάζει **ομάδες αναφοράς**. Πρόκειται για ομάδες τις οποίες πρέπει να προσέχει διαρκώς κατά τη διάρκεια της δραστηριότητάς του.

Στο ημερολόγιο του αναφέρθηκαν:

- οι μαθητές,
- οι γονείς,
- οι συνάδελφοι,

ο διευθυντής,
οι γραφειοκράτες του υπουργείου,
(υπουργός Παιδείας, γενικός γραμματέας).

Αυτές οι ομάδες αναφοράς έχουν συγκεκριμένες **προσδοκίες** απέναντι στη συμπεριφορά τουν. Περιμένουν απ' αυτόν να κάνει ορισμένα πράγματα και να απέχει από κάποια άλλα. Είναι οι σκηνοθέτες για το παιξιμό του ρόλου του στην πραγματική ζωή. Προσέχουν ώστε να κάνει ό,τι κατά τη γνώμη τους θα έπρεπε να κάνει σύμφωνα με τη θέση του: έχουν **κανονιστικές προσδοκίες**· και θα εκπλήσσονταν επίσης, αν ξαφνικά έκανε κάτι ολότελα διαφορετικό απ' ό,τι κάνει συνήθως ο κάτοχος της θέσης του: έχουν **προληπτικές προσδοκίες**.¹ Προσδοκούν (κανονιστικά) ότι θα μάθει στα παιδιά σωστή γραμματική. Προσδοκούν (προληπτικά) ότι δεν πρόκειται να συνοδεύει το μάθημά του με το λαούτο. Οι μαθητές θα εκπλήσσονταν υπερβολικά, αν ξαφνικά άκουγαν στο μάθημα των καθηγητή τους των ελληνικών να τους μιλάει τραγουδιστά. Ο διευθυντής περιμένει προφανώς από το Γιώργο Δημητρίου ότι «ως καθηγητής» θα είναι στη θέση του πολιτικά συγκρατημένος.

Ο Γιώργος Δημητρίου και οι συνάδελφοί του αποτελούν από την άλλη μεριά μια σημαντική ομάδα αναφοράς για τους μαθητές, μια ομάδα που τρέφει συγκεκριμένες προσδοκίες απέναντι στη συμπεριφορά των μαθητών. Ο Γιώργος Δημητρίου προσδοκά από τους μαθητές ν' αναγνωρίσουν τις ιδιότητες της κοινωνίας που περιγράφει ο Παπαδιαμάντης και να γράψουν μια εργασία γι' αυτό το θέμα.

Το σενάριο έχει λοιπόν πολλές πλευρές και –ανάλογα με την ομάδα αναφοράς – εντελώς διαφορετικά κεφάλαια. Πράγματι, στις θέσεις μας παίζουμε ρόλους γιατί οφείλουμε όχι μόνο να μάθουμε, αλλά και να αποδώσουμε ένα δεδομένο κείμενο – τα δικαιώματα και τα καθηκόντα που συνδέονται με μια θέση. Μόνο που ο Παπακωνσταντίνου, που παίζει δύο ρόλους, μπορεί μετά από κάποιο χρόνο να ξεφύγει από το ρόλο του ως Γουλιέλμος Τέλλος. Δε χρειάζεται να φύγει διαρ-

1. «Προληπτικές» για το λόγο ότι προλαμβάνεται, προβλέπεται τι θα κάνει κάποιος στη θέση που έχει.

κώς βέλη σε μήλα. Ο Γιώργος Δημητρίου δεν μπορεί να βγάλει έτσι απλά το κοστούμι του ρόλου του ως δασκάλου, όταν εγκαταλείπει το σχολείο. Οι επαγγελματικοί ρόλοι κολλάνε γερά. Ας φανταστεί κανείς μόνο να τον πιάσουν έξω από το σχολείο να βγάζει καυστικούς λόγους ενάντια στον υπουργό Παιδείας σε κάποια διαδήλωση! Τότε, υπό ορισμένες συνθήκες, απειλείται με **κυρώσεις** αυστηρότερες από μια δυσάρεστη συνομιλία με το διευθυντή του σχολείου.

«**Κυρώσεις**» είναι οι αντιδράσεις που προκαλεί μια συμπεριφορά ρόλου στις ομάδες αναφοράς. Αν κάποιος εκπληρώνει τα καθήκοντά του «σύμφωνα με τις υποχρεώσεις του», τότε μπορεί να προσδοκά **θετικές κυρώσεις**: ο Γιώργος Δημητρίου θα προσαχθεί σε γυμνασιάρχη. Αν αποκλίνει από τις προσδοκίες, τότε θα πρέπει να φοβάται **αρνητικές κυρώσεις**: π.χ., να μετατεθεί σε απομακρυσμένη περιοχή («δυσμενώς») αν εμφανιστεί σε μια εκδήλωση ενάντια στο νόμο που περιορίζει τις δυνατότητες απεργίας. Ανάλογα με την ένταση των προσδοκιών που επικρατούν στις ομάδες αναφοράς, μπορεί οι αρνητικές κυρώσεις να έχουν και διαφορετική σκληρότητα. Ο κοινωνιολόγος Ralf Dahrendorf (κείμενο αναφοράς 2) διακρίνει τρία είδη προσδοκιών:

δυνητικές προσδοκίες,
επιτακτικές προσδοκίες,
προστακτικές προσδοκίες.

Οι δυνητικές προσδοκίες αποτελούν την πιο αδύναμη μορφή προσδοκιών. Κατά κάποιον τρόπο προσδοκάται ότι κάποιος θα κάνει κάτι παραπάνω από το καθήκον του. Σίγουρα μπορεί να το παραλείψει, αλλά αν το κάνει παρ' όλα αυτά, τότε αυξάνει την εκτίμηση την οποία απολαμβάνει από τις ομάδες αναφοράς του. Ο Γιώργος Δημητρίου δε χρειάζεται να ενδιαφέρεται τόσο εντατικά για τις ανάγκες εκείνου του κακού μαθητή του, αν δώμας δεῖξει παρ' όλα αυτά ενδιαφέρον, τότε οι γονείς θα τον θεωρήσουν καλό δάσκαλο.

Οι επιτακτικές προσδοκίες σηματοδοτούν το σκληρό πυρήνα των καθηκόντων του, χωρίς να έχει υπάρξει ανάγκη να παγιοποιηθούν με τη μορφή κανόνων δικαίου. Ο Γιώργος Δημητρίου οφείλει να μάθει στα παιδιά ελληνικά και όχι αριθμή.

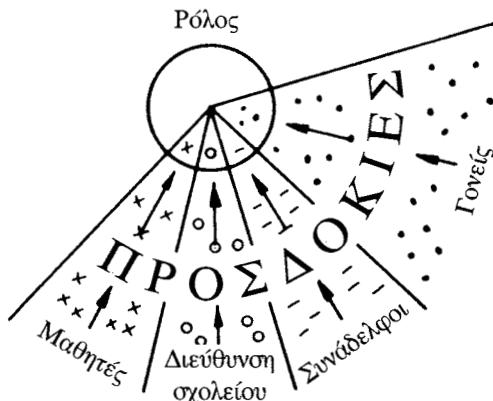
Οι προστακτικές προσδοκίες σημαίνουν εκείνα τα καθήκοντα για τα οποία έχουν οριστεί δεσμευτικές ρυθμίσεις. Ο διευθυντής του σχολείου διατυπώνει τις «προστακτικές προσδοκίες» όταν εφιστά την προσοχή του συναδέλφου Δημητρίου στις διατάξεις της νομοθεσίας περί δημοσίων υπαλλήλων, που περιορίζουν το δικαίωμα στην απεργία.

Ο κάτοχος μιας θέσης αντιμετωπίζει δυσκολίες όταν παίζει ένα ρόλο. Τα περιεχόμενα του σεναρίου που τον αφορά έχουν ένα εύρος που ξεκινά από το κείμενο του νόμου, για να φτάσει στις μικρές απαιτήσεις που άλλοι διατυπώνουν προς αυτόν με τη μορφή «δυνητικών προσδοκιών». Υπάρχουν τόσοι πολλοί σκηνοθέτες, όσες είναι οι ομάδες αναφοράς που μπορούν να εντοπιστούν και των οποίων το ενδιαφέρον να εκτείνεται μέχρι τη θέση η οποία εξετάζεται, την επονομαζόμενη **εστιακή θέση (focal position)**.

Αν ο καθηγητής Δημητρίου ξεφύγει από το ρόλο του, τότε πρέπει να αναμένει αρνητικές κυρώσεις· και όχι μόνο αυτό – κατά βάση δεν μπορεί να ικανοποιήσει κανέναν. Οι μαθητές προσδοκούν απ' αυτόν να κάνει το μάθημά του τόσο «ζωντανό» και τόσο επίκαιρο, όσο είναι η τηλεοπτική σειρά «Λάμψη». Οι γονείς προσδοκούν απ' αυτόν καθαρές τοποθετήσεις στα θέματα που πραγματεύεται στο μάθημα της ιστορίας. Μόνο που οι μεν περιμένουν να είναι αυτές «εποικοδομητικές», ενώ οι άλλοι προσδοκούν απ' αυτές να διεγείρουν την «κριτική κατανόηση» των μαθητών ως πολιτών. Ο διευθυντής του σχολείου προσδοκά απ' αυτόν να παραμένει αυστηρά μέσα στο περιεχόμενο των νόμων και διαταγμάτων (περιεχόμενο που ο διευθυντής ερμηνεύει δεσμευτικά)...

Ο ρόλος είναι λοιπόν μια δέσμη προσδοκιών που απευθύνεται προς τον κάτοχο μιας θέσης.

Κάθε είδος αυτών των προσδοκιών προσδιορίζει –από τη σκοπιά της εκάστοτε ομάδας αναφοράς– ένα κομμάτι του συνολικού ρόλου (της συνολικής θέσης) του «καθηγητή». Ανάλογα με την ομάδα αναφοράς (γονείς, μαθητές, συνάδελφοι κτλ.), προσδιορίζεται ένα **τμήμα του ρόλου** διαμέσου των προσδοκιών τους. Τα δυσάρεστα προκύπτουν από το ότι οι προσδοκίες μπορούν να αντιφέρονται μεταξύ τους. Οι μαθητές θέλουν τον καθηγητή Δημητρίου να δίνει, όσο γίνε-

Εικόνα 1

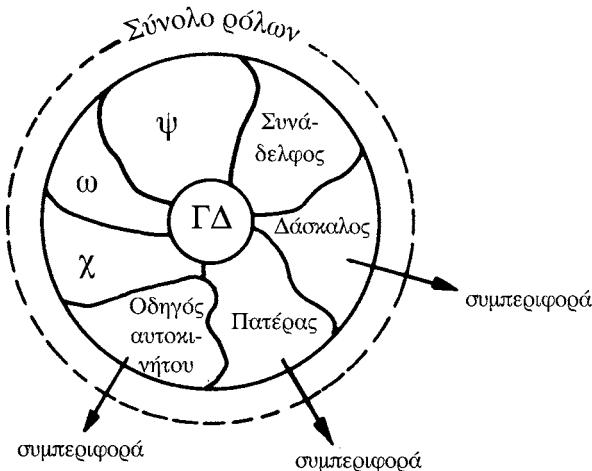
Τμήματα ρόλων και συγκρούσεις που διαπερνούν το εσωτερικό του ρόλου. Ο ρόλος ως δέσμη προσδοκιών.

ται, καλούς βαθμούς, οι γονείς ζητούν απ' αυτόν να αυξάνει τις απαιτήσεις κ.ο.κ. Με μια λέξη: από τις αντιφατικές προσδοκίες που δημιουργούν τα επιμέρους τμήματα του ρόλου του προκύπτουν συγκρούσεις, εσωτερικές στο ρόλο συγκρούσεις. Η μια ομάδα αναφοράς θέλει το ένα, η άλλη το άλλο – «αυτό δεν το αντέχει ούτε το καλύτερο άλογο!». Οι πολλαπλές και διαφορετικής μορφής προσδοκίες του ρόλου, με τις εντάσεις τους, τις αποκλίσεις τους και την ανάγκη τους να ερμηνευτούν, προκαλούν σύγχυση και αποθαρρύνουν το δάσκαλο. Αυτός αισθάνεται το βάρος και πολλές φορές τις απαιτήσεις να ξεπερνάνε τις δυνάμεις του, έτσι ώστε να φτάνει συχνά πέρα από τα όρια ανοχής του και να απογοητεύεται. Η υπερβολική επιβάρυνση του ρόλου (το στρες ρόλου) και οι συγκρούσεις του ρόλου μπορούν να οδηγήσουν σε μια παγιωμένη συμπεριφορά ρόλου, που μπορεί να περιγραφεί με την προσαρμογή, την επιθετικότητα, την αποκλίνουσα συμπεριφορά και άλλα παρεμφερή (P. Klose, κείμενο αναφοράς 1, σ. 83).

Όμως δεν αρκούν όλα αυτά: Ο Γιώργος Δημητρίου δεν είναι μόνο δάσκαλος, είναι και πατέρας μιας εξάχρονης κόρης. Έχει ένα ρό-

λο πατέρα, ένα ρόλο συζύγου, ένα ρόλο στον ελεύθερο χρόνο ως μέλος της σκακιστικής λέσχης κτλ. Όταν πάει λοιπόν στο συνάδελφό του Παπαδόπουλο, που προσπαθεί να μάθει στην αρχη του αριθμητική στο δημοτικό σχολείο, και του πει κάτι για τον τρόπο που κάνει το μάθημά του, τότε μπορεί να υπάρξουν τριβές ανάμεσα στους δύο ρόλους του, του πατέρα και του συναδέλφου. Τότε προκύπτει μια σύγκρουση ανάμεσα σε διαφορετικούς ρόλους, μια **σύγκρουση μεταξύ ρόλων**. Ως πατέρας τιμωρεί το συνάδελφό του όταν αυτός ξεφύγει από το ρόλο του!

Ο Γιώργος Δημητρίου, που διαβάζει αυτό το σενάριο το οποίο θα μπορούσε να είχε γράψει ένας θεωρητικός των ρόλων βασισμένος στο ημερολόγιό του, διαπιστώνει με έκτληξη πού έχει φτάσει η κατάστασή του. Είναι περικυκλωμένος από ομάδες αναφοράς που προσέχουν το παίξιμο του ρόλου του, που τον αμείβουν όταν είναι καλός και τον τιμωρούν όταν ξεφεύγει από το ρόλο του. Τα προβλήματά του

Εικόνα 2

Το σύνολο των ρόλων (role set) ενός ατόμου. Τα χ, ψ, ω είναι διάφοροι άλλοι τυχαίοι ρόλοι.

υποτίθεται ότι προέρχονται από το γεγονός ότι δεν μπορεί να ικανοποιήσει τους πάντες. Όμως λέει στον εαυτό του: «Εγώ είμαι εγώ!».

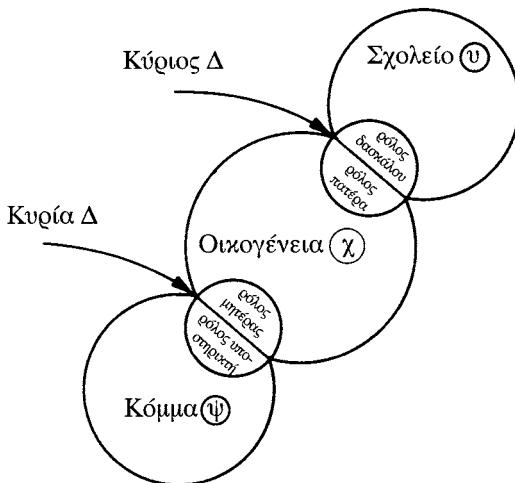
Ο κοινωνιολόγος λέει: Όχι εντελώς! Ως άνθρωπος είσαι κάτοχος ενός τεράστιου αριθμού θέσεων. Το δικό σου «**role set**» εμπερικλείει θέσεις όπως καθηγητής, πατέρας, δημόσιος υπάλληλος, σύζυγος, συνάδελφος, οδηγός αυτοκινήτου κτλ. Σ' αυτές τις θέσεις αποκτάς δικαιώματα και αναλαμβάνεις υποχρεώσεις, παιζεις κάποιο ρόλο, όπως πολλοί άλλοι που εισέρχονται σε μια παρόμοια θέση. Σε συμβουλεύομε να παιξεις καλά το ρόλο σου. Γιατί αλιμονο, αν ξεφύγεις από το ρόλο σου. Τότε οι ομάδες αναφοράς που παρατηρούν τη συμπεριφορά σου θα εξαπολύσουν εναντίον σου έναν καταιγισμό κυρώσεων. Προσαρμόσου και... σιδερένιος!

Τις συγκρούσεις στο εσωτερικό του ρόλου και τις συγκρούσεις ανάμεσα σε ρόλους, που δεν μπορούν να παρακαμφθούν επειδή τόσες πολλές ομάδες προσδοκούν από σένα τόσα διαφορετικά και εν μέρει αντιφατικά πρόγματα, θα πρέπει κάπως να τις εξουδετερώσεις με τακτικές ισορροπίες. Εδώ έγκειται η απόδοσή σου σαν «εγώ είμαι εγώ!».

Σύμφωνα μ' αυτά, το υποκείμενο είναι μια συνένωση πολλών μεμονωμένων ρόλων (πρβλ. εικόνα 2, σ. 40).

Όμως ελάχιστοι άνθρωποι ζουν μόνοι τους. Ακόμα και η πιο μικρή οικογένεια είναι μια ομάδα, μέσα στην οποία τα διάφορα μέλη παιζουν διαφορετικούς ρόλους: πατέρας, σύζυγος, μητέρα, νοικουρά... Ταυτόχρονα σχεδόν κανένας δεν περικλείεται με όλα τα μέρη των ρόλων του σε τέτοιες **πρωταρχικές ομάδες**, στις οποίες μπορεί να βλέπει τον άλλο διαρκώς πρόσωπο με πρόσωπο. Για τα μέλη της πρωταρχικής ομάδας υπάρχουν πολυάριθμοι ρόλοι που πρέπει να παχτούν «έξω». Ακόμα και το πιο μικρό παιδί που έρχεται στον κόσμο στην κλινική μπορεί να παιζει ήδη (με συγκριτικά παθητικό τρόπο) ένα «ρόλο ασθενούς».

Μπορεί κανείς, με τα διαφορετικά τμήματα ρόλων ή με ολόκληρους τους ρόλους, να είναι προσδεδεμένος σε ολότελα διαφορετικούς **θεσμούς**. Ένας θεσμός είναι ένα «σύνολο» (*set*) από προσδοκίες ρόλων, που αναφέρεται σε έναν ορισμένο τρόπο δράσης και ενέργειας

Εικόνα 3

Κατανομή ρόλων σε διάφορες οργανώσεις.

των μελών μιας ομάδας, τρόπο δράσης και ενέργειας που έχει παγιωθεί σε κανόνες (προστακτικές προσδοκίες). Ο γάμος είναι, για παράδειγμα, ο θεσμός μέσω του οποίου πραγματοποιείται επίσημα η συζυγική σχέση. Στο σχολείο ένας θεσμός θα ήταν το συμβούλιο για τον προσδιορισμό των βαθμών.

Στην καθημερινή χρήση της γλώσσας, αλλά και μεταξύ των κοινωνιολόγων, χρησιμοποιείται συχνά ο όρος «θεσμός» ως ταυτόσημος μ' εκείνον της «օργάνωσης». Έτσι, αναφέρεται ότι το σχολείο είναι ένας «θεσμός» και ταυτόχρονα μια οργάνωση. Όμως εδώ η οργάνωση σημαίνει ένα κοινωνικό μόρφωμα, στο οποίο συνενώθηκαν συγκεκριμένα δικαιώματα και καθήκοντα με σκοπό την επίτευξη γενικών, σαφώς οροθετημένων στόχων. «Το επιδιωκόμενο προϊόν μπορεί ν' αποτελείται από υλικά παράγωγα, υπηρεσίες, αποφάσεις ή πληροφορίες και οι συμμετέχοντες μπορούν να έχουν το μερίδιό τους σ' αυτό κατά τους πλέον διαφορετικούς τρόπους» (Goffmann, *Asyle*, Frankfurt 1973, σ. 171).

Μια οργάνωση χρησιμεύει λοιπόν στην επιδίωξη στόχων, έχει ορισμένες λειτουργίες – όπως στο σχολείο γενικά αποδίδεται η λειτουργία να μορφώνει και να εκπαιδεύει τα παιδιά. Για το σχολό αυτό χρειάζεται η συνένωση συγκεκριμένων θέσεων, των οποίων οι κάτοχοι παιζουν τους ρόλους τους σύμφωνα με τις προσδοκίες που είναι συνδεδεμένες με τη θέση τους. Ο ρόλος του δασκάλου εξασκείται κυρίως στην οργάνωση «σχολείο».

Ένας άνθρωπος συναρτάται πάντοτε μέσω κάποιων τμημάτων του οικού συνόλου των ρόλων του με κάποιες οργανώσεις ή θεσμούς. Κάτω από την (εικονική ή πραγματική) σκέπη μιας οργάνωσης μπορούν επίσης να συνενώνονται ολότελα διαφορετικές ομάδες αναφοράς. Τα μέλη τους είναι βέβαια και αυτά τα ίδια συγκεκριμένα υποκείμενα που οφείλουν να εκπληρώνουν τους ρόλους τους. Στο σχολείο έχουμε: τους συναδέλφους, το διευθυντή, τους μαθητές, το βοηθητικό προσωπικό κ.ά.

Όλα δύσα συμβαίνουν σε κάποιον στο σχολείο δε γίνονται λόγω της επιρροής των ομάδων αναφοράς. Μια οργάνωση μπορεί να εξασκεί την επιρροή της πάνω στα μέλη της απλά και μόνο μέσα από την ύπαρξη της ή μέσω της τάξης που δημιουργεί, η οποία μπορεί στον τόπο χ να είναι διαφορετική απ' ό,τι στον τόπο ψ. Σ' ένα «πολυκλαδικό» θα μπορούσαν να υπάρχουν εντελώς διαφορετικά προβλήματα για το Γιώργο Δημητρίου, με ουσιαστικά τις ίδιες ομάδες αναφοράς. Βλέπουμε λοιπόν: οι ομάδες αναφοράς δεν είναι παντοδύναμες, δεν είναι καν το έσχατο σημείο αναφοράς!

Ένα μεγάλο μέρος των προσδοκιών που οι ομάδες αναφοράς απευθύνουν προς κάποιουν αποτελούν, σύμφωνα με την άποψη κάποιων θεωρητικών των ρόλων, έτσι κι αλλιώς έκφραση αξιακών στάσεων και κανόνων συμπεριφοράς, που έχουν ισχύ παντού στην κοινωνία μας και όχι μόνο σε μερικές ιδιαίτερες ομάδες αναφοράς. Πολλοί **κανόνες (νόρμες)**, δηλαδή υποχρεωτικές προσδοκίες, δεν επινοήθηκαν από τις ομάδες αναφοράς με τις οποίες έχει να κάνεις σε μια συγκεκριμένη στιγμή. Εγγράφονται μέσα στην παράδοση και ισχύουν σε πολλές παρόμοιες ομάδες αναφοράς υπό παρόμοιες συνθήκες. Και μόνον όταν οι άνθρωποι προσαρμόζονται, «προσανατολίζονται»

προς αυτές τις καθολικές «νόρμες» και αξιακές στάσεις, μόνον τότε υπάρχουν, σε αδρές γραμμές, κοινές δραστηριότητες.

Ας φανταστούμε το χάος που θα επικρατούσε αν η ομάδα αναφοράς Α προσδοκούσε από κάποιον σήμερα τούτο και αύριο το άλλο. Ή τι θα συνέβαινε αν προσδοκούσαμε από παρόμοιες ομάδες αναφοράς σε μια περιοχή τούτο και σε μια άλλη το ακριβώς αντίθετο. Είναι οι καθολικοί, δεσμευτικοί κανόνες που διατηρούν σε μέσες άκρες τη συνοχή των κοινωνικής μηχανής. Οι καθολικώς δεσμευτικοί κανόνες και αξίες είναι επίσης εκείνοι βάσει των οποίων μπορεί κανές να υπολογίσει τι θα κάνει ένα άλλο υποκείμενο.

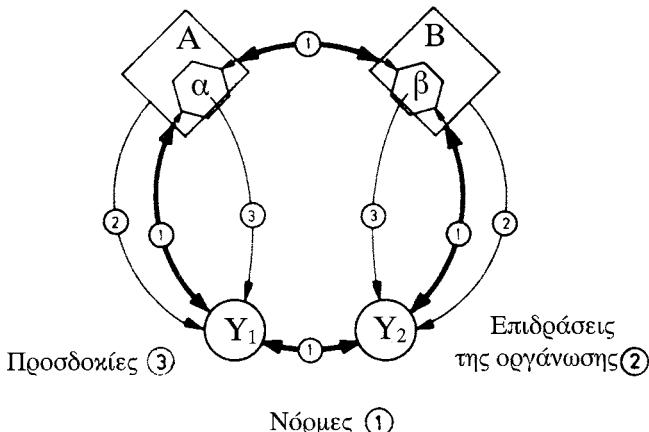
Αναγνωρίζοντας λοιπόν τις «νόρμες» του κοινού μας πολιτισμού καταλήγουμε στην **ολοκλήρωση**, στη συνοχή των διαφορετικών δραστηριοτήτων και διαδικασιών στην κοινωνία. Χωρίς αυτές τις δεσμευτικές για τις διάφορες ομάδες αναφοράς θεμελιακές αξίες οι άνθρωποι θα έσπαζαν ο ένας το κεφάλι του άλλου!

Οι άνθρωποι επιδιώκουν να έχουν πλεονεκτήματα («επιβράβευση») και προσπαθούν ν' αποφύγουν τα μειονεκτήματα –έτοι τίθεται στον Talcott Parsons–, όμως η ολοκλήρωση θα παρέμενε αρκετά εύθραυστη αν ο καθένας καθόταν και υπολόγιζε σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση αν θα είναι πλεονεκτικό γι' αυτόν ν' αναγνωρίσει μια «νόρμα». Όσο περισσότερο την έχει «εσωτερικεύσει», όσο ισχυρότερους δεσμούς έχει αυτή με την όλη προσωπικότητά του, τόσο πιο δραστική είναι η ολοκλήρωση της κοινωνίας μέσω των αξιών.²

Φυσικά, δεν κυλάνε όλα τόσο ομαλά όσο μπορεί να φαίνονται τώρα. Διαρκώς δημιουργούνται συγκρούσεις, γιατί τα μεμονωμένα άτομα και οι ομάδες επιθυμούν να επιβάλλουν τα συμφέροντά τους για το δικό τους δρεπέλος ενάντια στους άλλους. Υπάρχουν διαρκώς αποκλίσεις από τις «νόρμες», οι οποίες κινητοποιούν τους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου. Μ' αυτό τον τρόπο λειτουργούν οι κυρώσεις που προέρχονται από τις ομάδες αναφοράς, οι οποίες οφείλουν να επαναφέρουν τους αποκλίνοντες πάλι στο σωστό δρόμο. Εντούτοις, όταν συσσωρεύονται οι συγκρούσεις και σχεδόν κανένας δεν

2. Αυτό είναι ένα κεντρικό επιχείρημα του «κλασικού» Talcott Parsons.

Οργάνωση A Οργάνωση B
Ομάδα αναφοράς α Ομάδα αναφοράς β

Εικόνα 4

Οι κοινωνικές νόρμες ως ο στόκος που εξασφαλίζει τη συνοχή όλων.

αποκομίζει οφέλη, όταν ακολουθεί τους κανόνες των ομάδων αναφοράς, των θεσμών και των οργανώσεων και σε τελική ανάλυση του πολιτισμού, τότε μπορεί να συμβεί κι αυτό: να τεθεί ολόκληρο το σύστημα αξιών υπό πίεση. Και αν αλλάξουν οι αξίες που εξασφαλίζουν τη συνοχή του όλου, οι επονομαζόμενες θεμελιακές αξίες, τότε μπορεί κανείς να πει ότι έλαβε χώρα μια θεμελιακή κοινωνική αλλαγή.

Στην κοινωνία μας ισχύει, για παράδειγμα, σαν τέτοια θεμελιακή αξία ότι ο καθένας θα πρέπει να προωθείται ανάλογα με την απόδοσή του, αν υποτεθεί ότι υπάρχουν ίσες αφετηριακές συνθήκες για όλους. Όσο και αν ακουστεί παράδοξο, είναι αυτή ακριβώς η αρχή που αποτελεί για μερικούς θεωρητικούς των ρόλων την κατεξοχήν πηγή της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους:

Ακούσαμε ότι οι θέσεις είναι τα σημεία της κοινωνίας μας με τα οποία συνδέονται συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Αν

ένας κοινωνιολόγος βλέπει αυτά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ως προσδοκίες ομάδων αναφοράς απέναντι στη συμπεριφορά αυτών που κατέχουν τις θέσεις, τότε εξετάζει έναν κοινωνικό ρόλο. Τα δικαιώματα σημαίνουν «θετικές κυρώσεις», η τήρηση των υποχρεώσεων επιτηρείται μέσω «αρνητικών κυρώσεων».

Γενικά δύμας οι θέσεις δε θεωρούνται ότι είναι ίσης στάθμης. Στην κοινωνία μας ένας δάσκαλος έχει μεγαλύτερη υπόληψη απ' ό,τι ένας βοηθητικός εργάτης: έχει ένα υψηλότερο κύρος, ένα υψηλότερο στάτους. Πώς συμβαίνει κάτι τέτοιο; Η απάντηση ορισμένων θεωρητικών των ρόλων έχει ως σημείο εκκίνησης ότι υπάρχουν θέσεις οι οποίες έχουν μεγαλύτερες απαιτήσεις απ' αυτούς που παιζουν τους ρόλους απ' ό,τι άλλες.³ Για μερικές θέσεις –όπως, για παράδειγμα, εκείνη του δασκάλου– απαιτείται μεγαλύτερη προετοιμασία, ευρύτερες γνώσεις και μεγαλύτερη διαθεσιμότητα για ανάληψη ευθυνών απ' ό,τι για άλλες. Αυτές οι θέσεις είναι σημαντικές για την κοινωνία μας και, στην περίπτωση που υπάρχει στενότητα ταλέντων, πρέπει να παρέχουν κίνητρα σε κάποιον για ν' αναλάβει την προσπάθεια και να διακινδυνεύσει όλα όσα είναι αναγκαία για την προετοιμασία του για το «παιξιμό του ρόλου» του. Ένα τέτοιο ερέθισμα, κάποιες τέτοιες θετικές κυρώσεις –πέραν από τις υψηλότερες αποδοχές– είναι η υπόληψη, το γόνητρο που συνδέεται με τη θέση. Εξαιτίας αυτών των «συστημάτων διαφορετικής αμοιβής» καταλήγουμε σε μια διαστρωμάτωση των θέσεων σύμφωνα με το κύρος που εμφανίζουν στο σχηματισμό **κοινωνικών στρωμάτων**. Και το γεγονός ότι η ιδιαίτερη απόδοση αμείβεται και ιδιαίτερα μετατρέπει το όλο μόρφωμα σε μια «διαστρωματωμένη κοινωνία της αποδοτικότητας».

Μ' αυτό τον τρόπο προκύπτει –στην εξιδανικευμένη εικόνα της θεωρίας των στρωμάτων– μια παράξενη συνέπεια: ο καθένας γίνεται αντικείμενο ίσης μεταχείρισης, δηλαδή αμείβεται αντίστοιχα με την απόδοσή του για το σύνολο («αρχή της αποδοτικότητας»). Υπάρχουν

3. Το όρθρο που είχε τις μεγαλύτερες επιπτώσεις σ' αυτό το ομείο προέρχεται από τους Kingsley Davis και W. Moore, «Einige Prinzipien der sozialen Schichtung» στο H. Hartmann (επμ.), *Moderne amerikanische Soziologie*, Enke Verlag, Stuttgart 1967, σσ. 397 κ.ε.

όμως απαιτήσεις που προϋποθέτουν μια μεγαλύτερης διάρκειας εκπαίδευση (π.χ. η σχολική παιδεία) και αξιώνουν μια μεγαλύτερη και χροίας πολυτλοκότερη καταβολή εργασίας. Πρέπει να υπάρχει λοιπόν κάποιο ερέθισμα, ώστε οι άνθρωποι να κάνουν τον κόπο να κατακτήσουν τέτοιες θέσεις: αυτό, εκτός από την υπόληψη (γόητρο), είναι χροίας το εισόδημα. Επειδή –ανάλογα με την απόδοσή – ο ένας αποκομίζει περισσότερο και ο άλλος λιγότερο απ' αυτή την «αμοιβή», προκύπτει ένα άνισα κατανεμημένο «διαστρωματωμένο» σύστημα των παραπάνω πλεονεκτημάτων. Η σχολική παιδεία, το εισόδημα και το γόητρο είγαι λιοπόν τα βασικά κριτήρια με τη βοήθεια των οποίων πολυάριθμοι κοινωνιολόγοι επιθυμούν να προσδιορίσουν τη διαστρωματωμένη δομή μιας κοινωνίας.

Θα άρεσε στο Γιώργο Δημητρίου αν το κύρος του επαγγέλματος του δασκάλου μειωνόταν στην κοινωνία; Θα είχαν άραγε τότε μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας οι απαιτήσεις του για αιμένη αποδοχών;

«Έγω είμαι εγώ!» ήταν η φράση που αντέτεινε ο Γιώργος Δημητρίου στο θεωρητικό των ρόλων. Όμως αυτός νερώνει για άλλη μια φορά το κρασί: Αν αληθεύει ότι η κοινωνία ως σύνολο είναι διαβαθμισμένη σε στρώματα με τον τρόπο που προαναφέραμε, τότε θα πρέπει να λάβεις υπόψη σου ότι ακόμα και αυτή η εντελώς γενική κατάσταση πραγμάτων επηρεάζει τη δική σου ιδιαίτερη ζωή! Ανήκεις σε ένα συγκεκριμένο στρώμα και αυτό προσδιορίζει, για παράδειγμα, τον τρόπο ζωής σου! Όταν ο κοινωνιολόγος μιλάει για τη συνολική κοινωνία, τότε μιλάει πάντοτε και για σένα! Το ζήτημα είναι μόνο αν πραγματικά αληθεύει ότι ζούμε σε μια «διαστρωματωμένη κοινωνία της αποδοτικότητας».

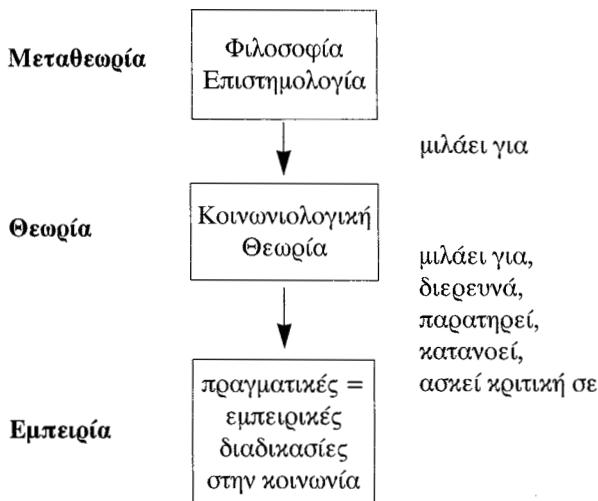
Η μορφή που παίρνει το «ξέρουν πάντα κάτι παραπάνω» στη θεωρία των ρόλων

Στο τέλος του καθενός κεφαλαίου θα συζητάμε τις ιδιαιτερότητες και τις αξιώσεις των αντίστοιχων κοινωνιολογικών τρόπων σκέψης, όπως τις παραθέσαμε διαγραμματικά σε μερικά σχήματα στο πρώτο κεφά-

λαιο. Μπαίνουμε τώρα στο ρόλο ενός επιστημολόγου των κοινωνικών επιστημών. Αυτό σημαίνει: μιλάμε για ότι λέει ο θεωρητικός των ρόλων σχετικά με το υποκείμενο και την κοινωνία, μιλάμε για τη θεωρία του.

Αυτό το «για» μπορεί ν' αποδοθεί με το αρχαιοελληνικό «μετά». Όσα θα κάνουμε στη συνέχεια, θα μπορούσαμε έτσι να τα αποδώσουμε κάπως μεγαλόσχημα ως «μεταθεωρία» της θεωρίας των ρόλων. Αυτό που κάνουμε δεν είναι στην ουσία τίποτε άλλο από το να δείξουμε πως η θεωρία των ρόλων πληρεί τα συστατικά στοιχεία του σχήματος από το πρώτο κεφάλαιο. Ο θεωρητικός μας των ρόλων παρήγαγε μια ομοβροντία από έννοιες, με τη βοήθεια των οποίων θα μπορούσε να περιγραφεί η συμπεριφορά του καθηγητή Γιώργου Δημητρίου εκείνη τη Δευτέρα. Αυτές οι έννοιες σε πολλές περιπτώσεις δεν απέχουν πολύ από την καθημερινή χρήση της γλώσσας. Όταν ακούει κανείς τον όρο «επαγγελματικός ρόλος», τότε μπορεί να καταλάβει κάτι και χωρίς να φωτίσει τον κοινωνιολόγο. Πολλοί θα σκεφτούν τότε τα καθήκοντα που πρέπει να εκπληρώνει κανείς σε μια θέση. Μπορεί βέβαια να μιλάει κανείς σπάνια για «προσδοκίες των ομάδων αναφοράς» στην καθημερινή ζωή... όμως το γεγονός ότι οι άνθρωποι παρατηρούν τη συμπεριφορά μας και μας κάνουν φασαρίες αν κάνουμε κάτι που δεν τους αρέσει, αυτό σίγουρα το έχουμε ήδη ζήσει.

Τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά όταν ο κοινωνιολόγος μας παρουσιάζει ερμηνείες για μια συμπεριφορά. Τότε μπορεί εύκολα να συμβεί να υποδειξει κάτι στους ανθρώπους που δεν τους ήταν τόσο σαφές. Τότε, για παράδειγμα, η θεμελιακή στάση του καθηγητή Γιώργου Δημητρίου, που εμπεριέχει στοιχεία παραίτησης, ανάγεται στις ιδιαιτερότητες των συγκρούσεων στο εσωτερικό του ρόλου του. Τότε ενδέχεται ο Δημητρίου να μπορέσει να πληροφορηθεί καλύτερα τα σχετικά με τις πολλές ομάδες αναφοράς, τους θεσμούς και τις οργανώσεις που επηρεάζουν τη συμπεριφορά του (πρβλ. Οι αξιώσεις της κοινωνιολογίας σημείο (1), κεφάλαιο 1, σ. 26). Ισως τότε μάθει, με τη βοήθεια της γνώσης των «συγκρούσεων στο εσωτερικό του ρόλου» και των «συγκρούσεων ανάμεσα σε ρόλους του», πού βρίσκονται οι γενικές ρίζες του κακού και πού μπορεί να παρέμβει λαμβάνοντας μέτρα ενάντια σ' αυτές (πρβλ. Οι γνωστικές αξιώσεις

Εικόνα 5

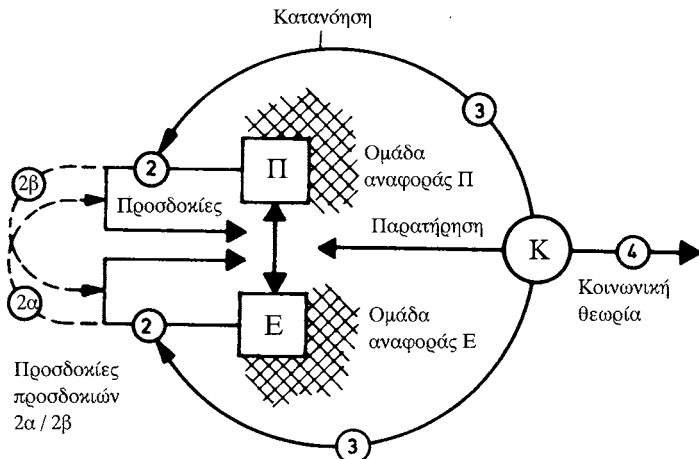
Τα επίπεδα επιστημονικής ομιλίας.

του κοινωνιολόγου: σημείο (2), κεφάλαιο 1, σ. 26 κ.ε.). Ενδέχεται επίσης να αντιληφθεί το βαθμό εξάρτησης της επαγγελματικής του δραστηριότητας από διαδικασίες που έλκουν την προέλευσή τους έξω από την οργάνωση «Σχολείο», στην κοινωνία ως σύνολο (πρβλ. σημείο (3), κεφάλαιο 1, σ. 26). Ίσως τότε να διαγνώσει καλύτερα τα προβλήματα εκείνου του μαθητή που έχει τόσο κακές επιδόσεις στα ελληνικά. Τότε θα διακρίνει με μεγαλύτερη ακρίβεια ότι ο τρόπος που αυτός μιλάει και το πλήθος των λαθών του έχουν κάτι να κάνουν με το ότι ο μαθητής μιλάει στο σπίτι τη διάλεκτο του κατώτερου (κοινωνικού) στρώματος, ενώ στο γυμνάσιο οφείλει να μάθει τη γλώσσα των μεσοστρώμάτων.

Όταν όμως μάθει από το θεωρητικό των ρόλων ότι ζούμε σε μια «διαστρωματωμένη κοινωνία της αποδοτικότητας», τότε μάλλον δε θα του έρθει η ιδέα να αναζητήσει τα προβλήματα σε σχέση με τη θέση εξουσίας που κατέχουν οι ομάδες στο σύνολο της κοινωνίας.

Όποιος βρίσκεται ψηλά σε οποιοδήποτε τομέα της κοινωνίας, στην πολιτική, στην οικονομία, στον πολιτισμό, αυτός θα έπρεπε, σύμφωνα μ' αυτή θεωρία, να συγκαταλέγεται στους καλύτερους, στην ελίτ.

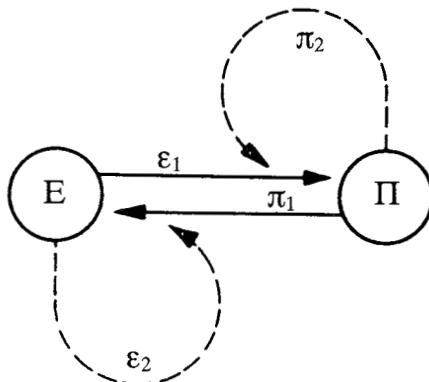
Ανεξάρτητα απ' αυτά τα ζητήματα, ας φέρουμε πάλι μια ματιά σ' ό,τι λέει ο θεωρητικός των ρόλων στα πλαίσια του σχήματός μας για τους ανθρώπους.

Σχήμα 3

Ο Ε και ο Π είναι δύο τυχαίοι άνθρωποι που παίζουν ρόλους, όπου ο Ε είναι ο κάτοχος της «focal position» η οποία ερευνάται. Ο Π γίνεται μέλος μιας ομάδας αναφοράς με επιρροή, από την οποία ξεκινούν προσδοκίες απέναντι στον Ε. Αυτές οι προσδοκίες οφείλονται σε ένα τμήμα του ρόλου του Ε. Ο Ε ως πρόσωπο, ως υποκείμενο, είναι ταυτόχρονα μια δέσμη πολλών παρόμοιων τμημάτων από ρόλους και πολλών ρόλων. Όμως αυτή η εικόνα της σχέσης ανάμεσα στον Ε και στον Π είναι κατά κάποιον τρόπο μονόπλευρη. Ο Π είναι για τον Ε μέλος μιας ομάδας αναφοράς και συνεπώς κάποιος ο οποίος μπορεί είτε να αμείψει τον Ε με θετικές κυρώσεις, είτε να τον τιμωρήσει με αρνητικές. Με άλλα λόγια: ο Π ως μέλος μιας ομάδας αναφοράς έχει

κανονιστικές και προληπτικές προσδοκίες απέναντι στον Ε. Όμως το ίδιο ισχύει, αντίστροφα, και για τον Ε! Αν αλλάξουμε τη «focal position» και παρατηρήσουμε τώρα τη θέση του Π, τότε ο Ε είναι ταυτόχρονα κάποιος ο οποίος ανήκει σε μια ομάδα αναφοράς του Π και μπορεί να επικυρώσει θετικά ή αρνητικά τη συμπεριφορά του Π. Ο Ε και ο Π βρίσκονται σε αμοιβαία σχέση επιβράβευσης και τιμωρίας μεταξύ τους! Αν υποθέσει κανείς ότι κανένας από τους δύο δεν μπορεί πραγματικά να καταβάλει τον άλλον, τότε ο Ε θα πρέπει να συμπεριφέρεται αναφορικά με τον Π με, κατά το δυνατόν, τέτοιον τρόπο, που ο Π να απαντά στη συμπεριφορά του με θετικές κυρώσεις – και βέβαια το ίδιο ισχύει αντίστροφα για τον Π. Ο Π πρέπει να μεριμνά ώστε η συμπεριφορά του να προκαλεί μάλλον θετικές κυρώσεις από την πλευρά του Ε. Και, φυσικά, η πιθανότητα να προξενούνται ευνοϊκές αντιδράσεις στον άλλον αυξάνεται αν κάποιος ήδη γνωρίζει μερικά πράγματα σχετικά με το τι περιμένει ο άλλος απ' αυτόν, αν μπορεί να καλλιεργεί προσδοκίες σε σχέση με τις προσδοκίες του άλλου. Μια κοινωνική σχέση σταθεροποιείται από ενδεδειγμένες προσδοκίες επί των προσδοκιών.

Eικόνα 6

Προσδοκίες επί των προσδοκιών.

ε1: προσδοκίες για τη συμπεριφορά του Π.

ε2: προσδοκίες για τις προσδοκίες του Π.

Ο Ε δεν καλλιεργεί μόνο κανονιστικές και προληπτικές προσδοκίες αναφορικά με την πραγματική συμπεριφορά του Π (=ε1), αλλά επίσης προσδοκίες αναφορικά με τις προσδοκίες που καλλιεργεί ο Π απέναντι στη συμπεριφορά του ίδιου, δηλαδή του Ε (=ε2). Με τις προσδοκίες επί των προσδοκιών προλαβαίνει τις κυρώσεις του άλλου εκ των προτέρων και μπορεί μ' αυτό τον τρόπο είτε να τις παρακάμπτει, είτε να τις προωθεί. Το ίδιο ισχύει αντίστροφα και από τη σκοπιά του Π (π1 και π2). Έτσι λοιπόν ο θεωρητικός των ρόλων ερμηνεύει τη γραμμή ② από το σχήμα μας 2 ως σύστημα προσδοκιών και «προσδοκιών επί των προσδοκιών».

Παρατηρεί (γραμμή ①) την πραγματική δράση ενός ρόλου στη βάση αποτελεσματικών προσδοκιών. Όμως σχετικά με το πώς πρέπει να εννοήσει κανείς τις προσδοκίες (γραμμή ③) γι' αυτό λέει συγκριτικά λίγα. Γι' αυτόν οι κυρώσεις που εξασκούν οι ομάδες αναφοράς επιδρούν ταυτόχρονα ως κοινωνικός έλεγχος για την αποκλίνουσα συμπεριφορά. Επενεργούν ως «υποστήριξη της προσαρμογής» στην επιθυμητή δράση του ρόλου.

Από πού προέρχονται οι προσδοκίες; Κατ' αρχήν καλλιεργούνται και επιβάλλονται από ομάδες αναφοράς. Όμως οι ομάδες αναφοράς δεν είναι το παν. Σε πολλές περιπτώσεις εφαρμόζουν τις «νόρμες» και τις αξιακές στάσεις που αναγνωρίζονται στην κοινωνία στο σύνολό της (γραμμή ④). Η κοινωνία είναι η συνάρθρωση των θέσεων, θεσμών και οργανώσεων που διατηρούνται σε συνοχή μέσω αξιών γενικής αναγνώρισης και στα οποία συνενώνονται τμήματα και δεσμευτικές ρόλων. Οι αξιές και οι «νόρμες» συγκρατούν το σύνολο, ενώ η αναγνώριση ορισμένων αξιών –όπως της αρχής της αποδοτικότητας– είναι αποφασιστικής σημασίας για τη διάρθρωση του όλου σε στρώματα.

Μπορούμε να πούμε ότι η γραμμή ④ οδηγεί σε τρία θεμελιακά ερωτήματα της γενικής κοινωνικής θεωρίας, που θα ανασύρουμε στο τελικό μέρος καθενός κεφαλαίου:

1. Τι εξασφαλίζει τη συνοχή της κοινωνίας, τι θεμελιώνει την ενότητά της (προβλήματα κοινωνικής στατικής);

2. Πώς αναπτύσσεται και αλλάζει η κοινωνία (προβλήματα **κοινωνικής δυναμικής**);
3. Ποια μορφή έχουν οι παραστάσεις σχετικά με το τι μπορεί να κάνει κάποιος ως υποκείμενο σε μια κοινωνία (η έννοια της πράξης).

Σ' αυτό το τρίτο ερώτημα θα έπρεπε να έπονται σκέψεις ως προς τη «χρησιμότητα» των κοινωνιολογικών πληροφοριών, ως προς το τι μπορεί να πετύχει κανείς αναφορικά με τα κοινωνικά προβλήματα στη βάση των εκάστοτε κοινωνιολογικών τρόπων σκέψης.

Στο πρώτο κεφάλαιο αφήσαμε να νοηθεί ότι αυτό το ζήτημα μπορούμε μόνο περιθωριακά να το χειριστούμε. Κάποιες συμπληρωματικές πληροφορίες γι' αυτό δίνει το 10ο κεφάλαιο. Από την άλλη πλευρά, ο τρόπος παρουσίασης που επιλέξαμε μπορεί να προκαλέσει λανθασμένες εντυπώσεις στον έναν ή τον άλλον αναγνώστη. Θα μπορούσαν πιθανόν να προκύψουν σημαντικές αμφιβολίες για την «πρακτική σημασία» των επιμέρους θεωρητικών προτάσεων, επειδή επεξηγούμε τους κοινωνιολογικούς τρόπους σκέψης με τόσο απλά, καθημερινά, ίσως και κοινότοπα παραδείγματα.

Για να υποδηλώσουμε τουλάχιστον ότι οι εκάστοτε θέσεις, μεταξύ των οποίων και η θεωρία των ρόλων, έχουν πολύ περισσότερες συνέπειες απ' ό,τι μπορεί κάποιος να υποθέσει μετά την ανάγνωση των εισαγωγικών μας κεφαλαίων, επιθυμούμε, στο πλαίσιο αυτής της τρίτης θεμελιακής ερώτησης, να δώσουμε τουλάχιστον κάποιες ενδείξεις για τα κοινωνικά πεδία προβλημάτων στα οποία βρίσκονται εφαρμογές οι κοινωνιολογικές σκέψεις. Μπορεί κανείς να χαιρετίζει ή να κατηγορεί τις επιμέρους μορφές εφαρμογής και αξιοποίησης των κοινωνιολογικών αντιλήψεων και γνώσεων, αυτές πάντως υπάρχουν σε εκπληκτική έκταση.

Ας θυμηθούμε όμως τώρα την παρουσίαση της θεωρίας των ρόλων. Τι λέει αυτή για τα τρία θεμελιακά ερωτήματα, που μπορούν να συνδεθούν με τη γραμμή ④ του σχήματός μας;

Ερώτημα 1: Τι εξασφαλίζει τη συνοχή της κοινωνίας, τι θεμελιώνει την ενότητά της;

Απάντηση: Γενικές αξίες και «νόρμες», που δεν είναι δεσμευτικές μόνο για μια ομάδα αναφοράς, καθιορίζουν την ολοκλήρωση της κοινωνίας.

Ερώτημα 2: Πώς αναπτύσσεται και αλλάζει η κοινωνία;

Απάντηση: Κανείς δεν ακολουθεί τις προσδοκίες κατά γράμμα, ούτε μπορεί να υπολογίσει εντελώς τη συμπεριφορά και τις προσδοκίες ενός άλλου. Ο καθένας θέλει να κατατήσει ένα πλεονέκτημα και μ' αυτό τον τρόπο υπάρχουν διαρκώς αποκλίσεις από τον κανόνα. Αυτοί που αποκλίνουν πρέπει να επαναφερθούν στο σωστό δρόμο μέσω των μηχανισμών του κοινωνικού ελέγχου. Όταν όμως πλέον κανείς δεν μπορεί να είναι πραγματικά ικανοποιημένος, τότε δέχεται πιέσεις το ίδιο το γενικό σύστημα κανόνων. Ο στόκος μαλακώνει, το δόλον αλλάζει.

Ερώτημα 3: Ποια μορφή έχει η γενική εικόνα για τις δυνατότητες δράσης των υποκειμένων μέσα στην κοινωνία;

Απάντηση: Κατά βάση ο καθένας αντιμετωπίζει διαρκώς το πρόβλημα να δρα κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να μην του αφαιρεθούν οι θετικές κυρώσεις και να μην απειληθεί με αρνητικές. Αν δε θέλει να οξυνθούν τα προβλήματά του, τότε πρέπει να «υπολογίζει» διαρκώς (συνειδητά ή ασυνείδητα) ποιες συνέπειες προκαλούν οι πράξεις του στους άλλους, στις ομάδες αναφοράς. Η στρατηγική δράσης του είναι ταυτόχρονα κάποιου τύπου «έξυπνη προσαρμογή». «Προσαρμογή», επειδή πρέπει διαρκώς να υπολογίζει τις προσδοκίες των άλλων και μόνο στις πιο σπάνιες περιπτώσεις ν' αφήσει τα πράγματα να φτάσουν στη ρήξη. «Έξυπνη», επειδή η δράση του φαίνεται συχνά στο θεωρητικό των δόλων ως εξισορρόπηση των διαφορετικών, μερικώς αντιφατικών προσδοκιών.

Υποερώτημα 3α: Πού βρίσκουν εφαρμογή οι γνώσεις της θεωρίας των δόλων, ποια κοινωνική σημασία έχει η θεωρία των δόλων;

Απάντηση: Σ' αυτό το σημείο θα θέλαμε να εισαγάγουμε μια πολύ ευρεία έννοια της «παιδαγωγικής». Χαρακτηρίζουμε ως «παιδαγωγική» όχι μόνο τις θεωρίες της αγωγής, που ονομάζονται στους κοινωνιολόγους «θεωρίες κοινωνικοποίησης» ή ορθότερα «εκκοινωνισμού». Υπό την έννοια «παιδαγωγική» συνενώνουμε επίσης όλες τις πραγματικές πρακτικές εκδηλώσεις που αποσκοπούν στην αγωγή των ανθρώπων. Τα παιδιά, οι νέοι, οι ενήλικες ανατρέφονται, εκπαιδεύονται στις πιο διαφορετικές κοινωνικές οργανώσεις (και θεσμούς): στην οικογένεια, στα νηπιαγωγεία, στα σχολεία, στα πανεπιστήμια, στις επιχειρήσεις, στις οργανώσεις εκπαίδευσης ενηλίκων...

Το γεγονός ότι ο καθένας από μας είναι ό,τι είναι κατά ένα ποσοστό χάρη και στην επίδραση των διάφορων οργανώσεων (και θεσμών) της αγωγής, αυτό μάλλον είναι άμεσα διακριτό. Τι σόι άνθρωπος θα ήταν σήμερα ο Γιώργος Δημητρίου αν δεν ανατρεφόταν σε μια οικογένεια δημοσίων υπαλλήλων, αλλά ήταν γιος μιας εργάτριας και ενός εργάτη; Πού θα ήταν σήμερα αν δεν είχε τελειώσει ένα τμήμα Φιλοσοφικής, αλλά μόνο το γυμνασίο;

Σε κάθε περίπτωση μπορεί κανείς να πει για τη θεωρία των ρόλων ότι έχει μια αξιοσημείωτη επιρροή στον τομέα μιας τέτοιας «παιδαγωγικής» υπό την προηγούμενη ευρεία έννοια. Αυτό συμβαίνει με διαφορετικούς τρόπους: οι παιδαγωγοί είναι φορείς ρόλων που συμμετέχουν στο κοινωνικό καθήκον της παιδείας και της εκπαίδευσης άλλων. Γνωρίζουμε από κοινωνιολογικές έρευνες ότι η θεωρία των ρόλων είναι αρκετά προσφιλής μεταξύ των δασκάλων διαφόρων σχολικών βαθμίδων. Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι οι έννοιες και οι θέσεις της θεωρίας των ρόλων μπορούν και επηρεάζουν μέρη της αντίληψης των δασκάλων για την κατάσταση γύρω τους.

Επειδή –όπως ισχυριστήκαμε στο πρώτο κεφάλαιο– η αντίληψη για την κατάσταση μπορεί να προσδιορίζει ή να υποκινήσει πράξεις, μπορούμε στη βάση αυτού του παραδείγματος να μιλήσουμε ήδη για μια σχετική πρακτική σημασία της θεωρίας των ρόλων, αδιάφορο αν θεωρούμε κάτι τέτοιο καλό ή κακό.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι η αυξανόμενη σημασία του παιχνιδιού των ρόλων ως μέσου αγωγής.⁴ Εδώ οι παιδαγωγοί μιλούν όμτά για την «εφαρμογή της σύγχρονης κοινωνιολογικής θεωρίας των ρόλων στη σχολική πρακτική της κοινωνικοποίησης (εκποινωνισμού)» (παρατίθεται στο Haug, σ. 50).

Στο παιχνίδι των ρόλων τα παιδιά οφείλουν, π.χ., μαζί με άλλους να διαπραγματευτούν και να παρουσιάσουν παιζοντας αυτά που ανήκουν στα καθήκοντα, δηλαδή τις προσδοκίες σε κάποια τυχαία κοινωνική θέση. Παίζουν τη συμπεριφορά ενηλίκων ή και άλλων παιδιών. Το παιχνίδι των ρόλων με τις διάφορες μορφές του θεωρείται, για παράδειγμα, κατάλληλο για την ελάττωση «ελλειψών αγωγής», όπως είναι οι δυσκολίες στην επικοινωνία, στη συνεργασία με άλλους, η επιθετικότητα, η ακεφαία, η απομόνωση κ.ο.κ. Δεν είναι λοιπόν περίεργο που ακόμα και πολιτικοί θεωρούν αυτή ως μια χρήσιμη κοινωνιολογία. Έτσι, βρίσκουμε λοιπόν στην απόφαση της Διαδοκούς Συνόδου των Υπουργών Παιδείας των Δυτικογερμανικών Κρατιδίων του Δεκεμβρίου 1967 την ακόλουθη σύσταση:

«Το παραστατικό παιχνίδι στο σχολείο επιφέρει τον εμπλουτισμό του μαθήματος και της εκπαίδευσης όταν εφαρμόζεται εκεί όπου με τη βοήθειά του μπορεί να πραγματωθεί ευκολότερα ή πληρέστερα ένας παιδαγωγικός στόχος. Είναι κατάλληλο να λειτουργεί ως έναυσμα για τη δημιουργική ατομική δραστηριότητα, να διεγείρει τη φαντασία, να εμβαθύνει τη γνώση για τις ικανότητες και τα δριματικά του καθενός και να μεταδίδει εμπειρίες για τον άνθρωπο και το περιβάλλον...» (παρατίθεται στο Haug, σ. 48).

4. Παρουσίαση και κριτική στο *Frigga Haug*, «Erziehung und gesellschaftliche Production: Kritik des Rollenspiels», Campus Verlag, Frankfurt / New York 1977, ιδιαίτερα σσ. 48 κ.ε.

Παράρτημα στο κεφάλαιο 2

I. Κείμενα αναφοράς

1. Peter Klose, «Das Rollenkonzept als Untersuchungsansatz für die Berufssituation der Lehrer», στο *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, τεύχος 23, 1973, σσ. 78-97.
2. Ralf Dahrendorf, «Homo Sociologicus – Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle». Westdeutscher Verlag, Köln und Opladen. Πρόκειται για διαφορετικές εκδόσεις ενός άρθρου που δημοσιεύτηκε το 1958 στο περιοδικό *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*.

II. Συμπληρωματικό κείμενο

Για τον κλασικό Talcott Parsons, που επηρέασε ισχυρά αυτή τη μορφή της θεωρίας των σύγχρονων αναφέρουμε ως σύνθεση τον τόμο: St. Jensen, *Talcott Parsons*, Stuttgart 1980.

III. Κλασικοί

1. Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, New York 1937· *The Social System*, Glencoe 1951· *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs, 1971.

IV. Εποπτικός τόμος

E. Becker και J. Ritsest, «Auf der Weltbaustelle – Einführung in die Sicht der Condition Humaine bei Talcott Parsons», στο *Drei Beiträge zur fröhlichen Wissenschaft*, Frankfurt a. M. 1989, σσ. 98-143.

V. Λήμματα (το «→» σημαίνει την παραπομπή σε άλλα λήμματα)

Γόντρο: Η υπόληψη την οποία απολαμβάνει ο κάτοχος μιας → θέσης.

Εστιακή θέση (Focal-position): Ο → ωδός που αποτελεί το σημείο αναφοράς μιας κοινωνιολογικής έρευνας.

Θέση: Σημείο μέσα σε μια κοινωνία με το οποίο συνδέονται ορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Θεσμός: Ένα σύνολο από προσδοκίες ρόλων, που αναφέρονται σε έναν ορισμένο τρόπο δράσης και ενέργειας των μελών μιας ομάδας, παγιωμένο σε κανόνες.

Κοινωνική δυναμική: Ερωτήματα σχετικά με την εξέλιξη μιας κοινωνίας.

Κοινωνική στατική: Ερωτήματα σχετικά με την ενότητα της κοινωνίας.

Κοινωνικός έλεγχος: Η επίδραση των → κυρώσεων πάνω στην αποκλίνουσα συμπεριφορά.

Κυρώσεις: (α) *Θετικές*: δικαιώματα και ανταμοιβές που συνεπάγεται η συμπεριφορά του ρόλου σε μια θέση. (β) *Αρνητικές*: τιμωρίες για την απόκλιση από τη «σύμφωνη προς τις υποχρεώσεις» προσδοκώμενη συμπεριφορά του ρόλου.

«Νόρμα» (κανόνας): Μια δεσμευτική απαίτηση προς τη συμπεριφορά του κατόχου μιας θέσης. Καμιά φορά επίσης οι κανονικότητες της συμπεριφοράς του.

Ολοκλήρωση: Έκφραση για τις παραδοχές που γίνονται σε σχέση με τη συνοχή, την ενότητα μιας κοινωνίας.

Ομάδες αναφοράς: Οι ομάδες που έχουν → προσδοκίες απέναντι στον κάτοχο μιας → θέσης και μαζί μ' αυτό απέναντι στη συμπεριφορά ρόλου σ' αυτή τη θέση.

Οργάνωση: Ένα κοινωνικό δημιουργημα στο οποίο συνενώνονται οι θέσεις που απαιτούνται για την πραγμάτωση κοινωνικών στόχων.

Προσδοκία: α) Υπόθεση ενός δρώντος σχετικά με το τι πρόκειται να κάνει ένας άλλος δρων, → προληπτική προσδοκία, ή τι θα έπρεπε να κάνει, → κανονιστική προσδοκία. β) Υποθέσεις μιας ομάδας αναφοράς σχετικά με το τι θα κάνει ή τι θα έπρεπε να κάνει ο άλλος στόχος μιας θέσης.

Προσδοκία, προληπτική: Άποψη ενός δρώντος σχετικά με το τι πρόκειται να κάνουν οι άλλοι.

Προσδοκία, κανονιστική: Άποψη ενός δρώντος σχετικά με το τι θα έπρεπε να κάνουν οι άλλοι.

Προσδοκία επί της προσδοκίας: Υπόθεση ενός δρώντος σχετικά με τις προσδοκίες που καλλιεργεί (ή θα μπορούσε να καλλιεργεί) ένας άλλος δρων για τις πράξεις του πρώτου.

Προσδοκία, δυνητική: Προσδοκία να γίνει κάτι το οποίο υπερβαίνει το απολύτως απαραίτητο.

Προσδοκία, επιτακτική: Υποχρεώσεις του φορέα ενός ρόλου που δεν έχουν κατ' ανάγκη παγιωθεί νομικά.

Προσδοκία, προστακτική: Υποχρεώσεις του φορέα ενός ρόλου που έχουν παγιωθεί νομικά.

Πρωταρχική ομάδα: Ομάδα της οποίας τα μέλη βρίσκονται σε –κατά κύριο λόγο– προσωπική και συναισθηματικά προσδιοισμένη άμεση και συχνή επαφή μεταξύ τους.

Role set (σύνολο ρόλων): Το σύνολο των ρόλων που παίζει ένα υποκείμενο στην κοινωνία.

Ρόλος: Δικαιώματα και υποχρεώσεις του κατόχου μιας → θέσης υπό την οπτική των → προσδοκιών που τρέφουν απέναντι στη συμπεριφορά του τα μέλη → ομάδων αναφοράς.

«Στάτους» (κύρος): Κατάταξη → θέσης στην ιεραρχία → γοήτρου μιας κοινωνίας.

Στρώμα: Διαβάθμιση της κοινωνίας σύμφωνα με την υπόληψη (→ γόητρο) που απολαμβάνουν οι → θέσεις στην κοινωνία, καθώς και σύμφωνα με το βαθμό της σχολικής παιδείας και το ύψος του εισοδήματος.

Σύγκρουση, εσωτερική στο ρόλο: Αντιφάσεις ανάμεσα στις → προσδοκίες που καθορίζουν τα τμήματα ενός ρόλου.

Σύγκρουση, ανάμεσα σε ρόλους: Αντιφάσεις ανάμεσα στις → προσδοκίες που καθορίζουν διαφορετικούς ρόλους.

Τμήμα ρόλου: Κομμάτι ενός ρόλου το οποίο προσδιορίζεται από τις → προσδοκίες μιας ιδιαίτερης → ομάδας αναφοράς.